

Originalni naučni rad
UDK 16 Kvajn V. V.
165.6/.8
81'37:1
167.5/.7

ALEKSANDRA ZORIĆ

KVAJN O NEODREĐENOSTI I SUBDETERMINISANOSTI

1. Preliminarne napomene

Kada se pomene teza o neodređenosti prevođenja, gotovo je sigurno da će svakom iole upućenom čitaocu prvo, a možda i jedino, pasti na pamet Kvajново ime. To, međutim, teško da će biti slučaj i sa tezom o subdeterminisanosti teorija. Razlog tome je činjenica da je njen prvi značajniji zastupnik bio francuski fizičar Pjer Dijem, dok se za Kvajna vezuje njena dalja razrada unutar jedne holističke semantike i epistemologije, zbog čega se ona najčešće naziva Dijem-Kvajnovom tezom. I dok je druga teza stalni izazov za teoretičare, prvoj je poklanjano manje pažnje. Ako se osvrnemo na Dijema, možda će nam biti jasnije zbog čega.

U svom najznačajnijem delu *Cilj i struktura fizičke teorije* Dijem nastoji da objasni, kako sam naslov dela govori, specifičnu strukturu, ulogu i ciljeve fizičke teorije. Odbacujući realističke pretpostavke o stvarnosti koju bi teorija trebalo da oslikava, Dijem se priklanja instrumentalističkom objašnjenju teorije kao ekonomičnog predstavljanja fizičkih zakona i njihove klasifikacije.¹ Ako je jedini cilj fizičke teorije prikazivanje i klasifikacija eksperimentalnih zakona, onda je način na koji utvrđujemo da li je ona dobra ili loša poređenje između posledica te teorije i onih eksperimentalnih zakona koje ona predstavlja i klasifikuje. Izvodeći neki eksperiment fizičar implicitno priznaje tačnost čitave grupe teorija bez kojih taj eksperiment ne bi ni mogao da bude izveden, pa otuda u slučaju da se predviđanje ne ostvari možemo samo konstatovati da je među stavovima koji su poslužili za izvođenje predviđanja neki, a da ne znamo koji, pogrešan.

1 Vidi: Pjer Dijem, *Cilj i struktura fizičke teorije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2003, str. 37.

Neodlučivost opovrgavanja je najviše što Dijem na ovom mestu želi da tvrdi. On ne govori o mogućnosti da se za svaku teoriju može konstruisati inkompatibilna alternativna teorija, jer to nije praksa fizičara, u koje spada i Dijem. U slučaju kada imamo dve hipoteze (kod Dijema su to najčešće stara i nova teorija) koje jednako dobro objašnjavaju rezultate eksperimenta, a logika čuti, zdrav razum će presuditi kojoj da se priklonimo.² Neodlučivost izbora je, otuda, uvek samo privremeno obeležje naučne prakse. Ontološka pitanja, ili ontološke obaveze teorijskog diskursa, nisu predmet Dijemovog razmatranja. Tačnije, on ih unapred odbacuje kao neplodan i prolazan rad.³

Za razliku od Dijema, Kvajn spada u one filozofe koji ontološke obaveze diskursa shvataju ozbiljno. Pa ako su takve obaveze važne, jasno je da će jezik biti jedna od centralnih tema razmatranja. Ipak, to još uvek ne ukazuje na koji su način povezane teze o neodređenosti prevođenja i subdeterminaciji teorija.

Kao što smo videli, Dijem, koji je na mala vrata uveo tezu subdeterminacije u filozofiju nauke, gotovo uopšte ne razmatra jezik niti tvrdi da neki oblik neodređenosti pogađa i jezike. Većina teoretičara postupa slično, bez obzira na to da li usvajaju Dijemovu instrumentalističku poziciju. Posmatrano iz perspektive filozofije nauke, pitanja koja se tiču striktno jezika, njegovih karakteristika i fenomena koji se u vezi sa njim javljaju, nikada nisu bila u središtu interesovanja. Na kraju, i sam Kvajn uspešno govori o subdeterminaciji bez naročitog upućivanja na neodređenost prevoda. Da li onda tu i postoji nekakva veza i, ako postoji, kakva je?

Na nekoliko mesta Kvajn ističe da postoji *asimetrija* između subdeterminacije teorije i neodređenosti prevođenja, zatim, da je neodređenost prevođenja *dodatna* teza⁴ u odnosu na tezu subdeterminacije, te da se njima ne tvrde iste stvari. U “Naturalističkoj epistemologiji” Kvajn pravi razliku između doktrinarnih i konceptualnih razmatranja. Na konceptualnoj strani nastojimo da pojmove o fizičkim objektima svedemo na termine neposrednog čulnog iskustva, dok na doktrinarnoj nastojimo da opravdamo naučna saznanja putem čulnog iskustva. Teza o neodređenosti prevođenja tiče se konceptualne strane epistemologije, dok se teza o subdeterminaciji odnosi na doktrinarna razmatranja. Upravo je teza o neodređenosti ključna za napuštanje tradicionalne epistemologije u korist naturalističke. Analiza ovih teza i njihove međusobne povezanosti predmet je ovog rada.

2 *Ibid.*, str. 220.

3 *Ibid.*, str. 51.

4 Vidi: Quine, “Indeterminacy of Translation Again”, *Journal of Philosophy*, 84, 1987, p.10.

2. Neodređenost prevoda

Teza o neodređenosti prevodenja i nedokučivosti referencije je centralna tema većine Kvajnovih radova. Ona je izazvala veoma različite interpretacije, koje su se kretale od tvrdjenja da nije reč ni o kakvoj posebnoj tezi već o subdeterminaciji na nivou jezika⁵, do prilično raznorodnih tumačenja njenog statusa. Suočen sa kritikama, Kvajn je u kasnijim radovima objasnio šta je tačno podrazumevao i pod neodređenošću prevoda i pod subdeterminacijom.⁶

Započecemo Kvajnovim razmatranjima, bez posebnog osvrtnja na hronologiju, i ispitati sadržaje ovih teza da bismo utvrdili sledeće. Prvo, da li je u slučaju neodređenosti (1) neodređen odnos priručnika za prevodenje i mogućeg svedočanstva na osnovu kojeg bismo izabrali jedan od alternativnih priručnika, ili je (2) neodređen sam izbor između priručnika koji, s obzirom na to da nema fregeovskih značenja⁷, ne mogu ni biti ispravni ili neispravni. Drugo, da li Kvajn smatra da u slučaju subdeterminisanosti postoje činjenice koje teorije, mada to ne moramo znati, čine ispravnim ili pogrešnim. Odgovor na ova dva pitanja daje nam odgovor na treće i osnovno pitanje: da li je ovde reč o različitim tezama, ili je, pak, neodređenost samo slučaj subdeterminisanosti koji se javlja tamo gde ga nismo očekivali.⁸ Ovome u prilog ide i Kvajново tvrdjenje da subdeterminisanost vodi neodređenosti kada je reč o jeziku.

-
- 5 Ovako vezu između problema neodređenosti i subdeterminisanosti tumači Rorti.
- 6 Neke od kritika koje će biti razmotrene su sledeće: R. Rorty, "Indeterminacy of Translation and of Truth", *Synthese*, 23, 1972; M. Friedman, "Physicalism and the Indeterminacy of Translation", *Nous*, 9, 1975; D. Føllesdal, "Indeterminacy of Translation and Under-Determination of the Theory of Nature", *Dialectica*, 27, 1973... Kvajnovi pokušaji razjašnjenja prvobitne teze o neodređenosti prevodenja mogu se naći u: Quine, "On the Reasons for Indeterminacy of Translation", *Journal of Philosophy*, 67, 1970; Quine, "Indeterminacy of Translation Again", *Journal of Philosophy*, 84, 1987.
- 7 Mentalistička koncepcija značenja koju Kvajn odbacuje može se ukratko predstaviti na sledeći način. Jedan od najpoznatijih primera koje Frege koristi u analizi značenja su izrazi "Jutarnja zvezda" i "Večernja zvezda". I jedan i drugi referiraju na Veneru, iako je već na prvi pogled jasno da to čine na različite načine. Na osnovu toga Frege izvodi da oni imaju istu referenciju ali različit smisao. Referencija izraza je stvar koja mu korespondira, dok je smisao izraza kognitivni sadržaj povezan sa izrazom, putem kojeg izdvajamo njegovu referenciju. Kada je reč o iskazima, Frege ističe da je referencija iskaza njegova istinska vrednost, odnosno istinitost ili lažnost. Smisao iskaza je ono što razumemo kada razumemo iskaz, a to Frege naziva "misao".
- 8 Vidi: R. Rorty, "Indeterminacy of Translation and of Truth", *Synthese*, 23, 1972, p. 450.

Zamislimo prevodioca koji nastoji da prevede jezik plemena koji mu je potpuno nepoznat. Za razliku od onih slučajeva u kojima prevodimo sa jezika koje poznajemo, ovaj primer ukazuje na problem radikalnog prevođenja, odnosno, pokreće pitanje kako prevodimo reči jezika za koji ne znamo u kojoj meri korespondira našem.⁹ Zamislimo lingvistu kako sedi sa druželjubivim urođenikom koji mu pomaže u njegovom poduhvatu. U tom trenutku protrčava zec a urođenik uzvikuje “Gavagai!”. Nakon više uzastopnih slučajeva u kojima se zec pojavljuje a urođenik izgovara istu reč, lingvista s razlogom pretpostavlja da “gavagai” znači “zec”. Kao i svaki drugi lingvista i on nastoji da ustanovi nužne i dovoljne uslove u vidu spoljašnjih stimulusa za svaki akt izricanja u nekom stranom jeziku. Međutim, to još uvek ne znači da će utvrditi na koje se objekte odnose verovanja osoba koje tim jezikom govore. Ne postoji garancija da će bilo koji konačni skup opservacija odrediti ispravno značenje reči “gavagai” – nećemo moći da utvrdimo intersubjektivnu sinonimnost reči “gavagai” i “zec”.

Iako bi urođenik reč “gavagai” mogao da koristi u istim onim okolnostima u kojima mi koristimo reč “zec”, “gavagai” bi i dalje moglo da znači nešto drugo: vremensko pojavljivanje zeca ili, pak, delove zeca. Lingvista urođenički izraz može isto tako s pravom prevesti kao: “Eno zeca!”, “Tamo je zec!”, ali on čini smeliji korak kada urođenički izraz izjednačava sa terminom “zec”, učitavajući tada u urođenički jezik sopstveni obrazac postuliranja objekata. Tako postupajući on u urođenički jezik učitava sopstveni način individuiranja objekata, odnosno, kriterijume njihove identifikacije.

Njegov prevod će zavisi i od psiholoških pretpostavki o tome u šta urođenik verovatno veruje, pri čemu će dati prednost onim prevodima i verovanjima za koja vidi da su u skladu sa uočenim načinom života. On uočava koji su spoljašnji nadražaji povezani sa urođenikovim izricanjem “gavagai”, dok u izjednačavanju reči “gavagai” sa “zec” pretpostavlja da on i urođenik dele načine identifikacije objekata i referiranja na njih. Upravo zbog toga što će lingvista pretpostavljati da su načini identifikacije i referiranja na objekte urođenika slični njegovim, ukoliko nema protivsvedočanstva, Kvajn smatra da u praksi nećemo očekivati neodređenost prevoda, čak i u slučaju radikalnog prevođenja. Ovo pokazuje da radikalni prevodilac pretpostavlja onoliko koliko otkriva.¹⁰

Kako će lingvista dalje postupati? On opisuje reči jezika urođenika, a zatim ih izjednačava sa rečima i izrazima svog maternjeg jezika. Zatim prevodi veće celine, rečenice i skupove rečenica. On stvara analitičke hipoteze. Sistem analitičkih hipoteza omogućava mu da prevede “gavagai”

9 Jedna od osnovnih pretpostavki jeste da ne postoji bilingvalna osoba koja bi znala pravila korespondencije za ova dva jezika.

10 W. V. Quine, *Pursuit of Truth*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1992, p. 49.

kao “zec”, pre nego kao stadijum zeca ili deo zeca. Njihovo osnovno obeležje je da uvek premašuju ono što možemo opaziti da je prisutno u dispozicijama urođenika za govorno ponašanje.¹¹ Naime, opservacione rečenice koje prve prevodimo, malobrojne su i nedovoljno određuju analitičke hipoteze od kojih zavisi prevod svih ostalih rečenica. Usled toga možemo očekivati da se priručnici za prevođenje sa jednog jezika na drugi mogu sastaviti na nepodudarne načine, od kojih je svaki spojiv sa celokupnošću naših govornih dispozicija, mada međusobno nisu spojivi. Odnosno, suparničke analitičke hipoteze biće u skladu sa govornim dispozicijama, a nalagaće različite prevode. Na taj način, opservacioni podaci subdeterminišu analitičke hipoteze, a od njih zavisi prevod svih ostalih rečenica.

Misaoni eksperiment radikalnog prevođenja dovodi tako do negativnog zaključka u pogledu mogućnosti jednoznačnog prevoda. Neodređenost prevoda se, dakle, sastoji u tome što se za svaku izgovorenu reč ili rečenicu može naći više alternativnih prevoda koji su podjednako u skladu sa opservacionom lingvističkom evidencijom. Reč je o verbalnim i, u širem smislu, bihejvioralnim reakcijama govornog lica, koje su jedini oblik evidencije u slučaju prevođenja.¹² Teza o neodređenosti prevoda, do koje smo na taj način došli, očigledna je posledica Kvajnovog bihejviorističkog, ali i holističkog, pristupa u tumačenju značenja jezičkih izraza. Ako u lingvističkom značenju nema ničeg izvan i preko onoga što je opažljivo ponašanje u datim okolnostima,¹³ onda možemo očekivati da različiti prevodi budu skladu sa opaženim ponašanjem. Odnosno, ako ne možemo govoriti o značenjima u nekom drugom smislu, pre svega kao o nekim mentalnim entitetima koji bi bili sadržaj subjektivne svesti, ne možemo govoriti ni o jednoznačnom prevodu.

Najvažniji razlog za odbacivanje mentalističke koncepcije značenja jeste da je takva koncepcija suvišna i da možemo i bez nje. Kvajn pokazuje da možemo objasniti i upotrebu i učenje jezika, bez upućivanja na mentalističku koncepciju značenja. Ova koncepcija počiva na neanaliziranom pojmu značenja: kaže se da znamo značenje izraza kada možemo da ga zamenimo jasnijim izrazom koji sadrži prvobitno značenje. Dakle, izraz razumemo ako znamo njegovo značenje, a prevodi su ispravni u onoj meri u kojoj čuvaju značenje prvobitnog izraza. Ako se prisetimo “Dve dogme empirizma” i Kvajnovu kritiku distinkcije analitičko/sintetičko, možemo zaključiti da je za njega ova koncepcija rezultat konfuzije. Ovaj Kvajnov stav ne znači da on ujedno odbacuje senzacije, ideje ili misli kao mentalne fenomene. Oni samo

11 Vidi: Kvajn, *Riječ i predmet*, KruZak, Zagreb, 1999, str. 74-79.

12 Kvajn sledi Djujia u naturalističkom shvatanju jezika i bihejviorističkom shvatanju značenja. Značenja i sličnosti ili razlike u značenju svode se na dispozicije ljudi da se ponašaju na određeni način. Za naturalizam pitanje da li dva izraza imaju isto značenje nema jednoznačan odgovor.

13 Vidi: Quine, “Indeterminacy of Translation Again”, p. 5.

ne treba da ulaze u naša epistemološka razmatranja, jer su kao sadržaji subjektivne svesti nedostupni opservaciji, pa ne mogu poslužiti kao evidencija.

Osim na neodređenost prevođenja, primer sa rečju “Gavagai” ukazuje i na nedokučivost referencije.¹⁴ Nedokučivost referencije posledica je nepoznavanja identiteta i drugih jezičkih sredstava individuacije. Pošto su nam nepoznata sredstva individuacije, ne možemo biti sigurni na šta urođenik referira, pa možemo reći da neodređenost vodi nedokučivosti. S druge strane, ako je referencija nedokučiva nećemo znati šta izraz znači, pa nedokučivost vodi neodređenosti.

Kvajn, međutim, smatra da će neodređenost ostati čak i ako zaboravimo na radikalno prevođenje i zadržimo se na maternjem jeziku. On ukazuje na to da prelazak na odloženu ostenziju¹⁵ i apstraktne objekte, uvodi neodređenost i u maternji jezik, tj. da se problem neodređenosti prevoda javlja već u maternjem jeziku.¹⁶ Zbog toga je važan princip dobronamernosti u interpretaciji: unapred pretpostavljamo, ako nema suprotne evidencije, da fizičke objekte individuiramo na približno isti način, tj. da reči za nas imaju slično značenje da bismo uopšte mogli da komuniciramo.

Mrežu termina, predikata i pomoćnih sredstava Kvajn opisuje kao referencijalni okvir ili koordinatni sistem našeg jezika. U odnosu na njega možemo da govorimo o zečevima ili delovima zečeva, brojevima i formulama. Referencija će imati smisla samo u odnosu na takav koordinatni sistem.¹⁷ Ne možemo postaviti pitanje o referenciji, kao ni pitanje o ontološkoj obavezi, izvan jezika.¹⁸

Otuda je besmisleno uopšteno pitati da li termin “zec” referira na zečeve ili delove zečeva: ovo pitanje ima smisla samo u odnosu na neki polazni (*background*) jezik. Očigledno je da pitanja o referenciji za polazni jezik imaju smisla samo u odnosu na neki drugi polazni jezik. Iako ovo nosi opasnost od beskonačnog regresa polaznih jezika, Kvajn smatra da ćemo je

14 Kvajn razlikuje nekoliko oblika neodređenosti. Možemo govoriti o neodređenosti prevođenja, neodređenosti referencije (ontološkom relativitetu) i, na kraju, o neodređenosti činjenica.

15 Sa odloženom ostenzijom susrećemo se u svim onim slučajevima kada, na primer, objašnjavamo apstraktni objekat “zelena boja” ukazujući na travu ili neku drugu zelenu stvar. Takvo ukazivanje će biti direktna ostenzija onda kada objašnjavamo opšti termin “zeleno”.

16 Kvajn, “Ontološka relativnost”, u: *Ontološki relativitet i drugi filozofski ogledi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2007, str. 81.

17 *Ibid.*, str. 84.

18 Opširnije o pojmu ontološke obaveze teorije i diktumu “Postojati znači biti vrednost promenljive”, videti u: Ž. Lazović, “Empirizam, semantika i ontologija u Kvajnovoj filozofiji”, *Filozofski godišnjak* 17, 2004, str. 19-21.

izbeći time što ćemo se zaustaviti na maternjem jeziku. To znači da ćemo pitanje koji su objekti neke teorije smatrati besmislenim ako se postavljaju uopšteno, smisao ima samo pitanje kako interpretirati jednu teoriju unutar druge.

Ipak, Kvajn ne smatra da to što se zadržavamo na maternjem jeziku znači da smo nemoćni da u njemu bilo šta izmenimo. Mi možemo menjati našu konceptualnu shemu deo po deo a da u isto vreme od nje zavisimo, ali ne možemo se od nje odvojiti da bismo je uporedili sa nekakvom nekonceptualizovanom stvarnošću. Standard na osnovu kojeg procenjujemo izmene u konceptualnoj shemi nije realistički standard sličnosti već pragmatički standard. Svrha jezika je efikasnost komunikacije i predviđanja.¹⁹ Kako je ovo krajnja svrha jezika, samo u odnosu na nju ga možemo i procenjivati.

Dakle, opšti i singularni termini našeg jezika, identitet i kvantifikacija, mogu biti dovedeni u korelaciju sa elementima urođeničkog jezika na bilo koji od uzajamno nesaglasnih načina, od kojih je svaki saglasan sa svim mogućim lingvističkim podacima, a da pri tom nijedan od njih nema prednost, osim ako se prednost ne pripíše onoj racionalizaciji urođeničkog jezika koja je najprirodnija i najjednostavnija za nas.²⁰ Drugim rečima, “teškoća je samo u tome što bilo koje uspostavljanje interkulturalne korelacije reči i izraza, a time i teorija, jeste samo jedna od raznih empirijski prihvatljivih korelacija, bilo da je predložena na osnovu istorijskih gradacija ili na osnovu nezavisne analogije; nema ničeg u odnosu na šta bi takva korelacija bila jednoznačno ispravna ili pogrešna.”²¹

Dva prevodioca ne moraju doći do samerljivih prevoda, svaki može pripisivati prevod koji drugi odbacuje.²² Sve dok je u prevodu očuvan zbir empirijskih implikacija teorije kao celine, bilo koji prevod rečenica sa jednog na ma koji drugi jezik biće jednako tačan kao i bilo koji drugi. Može se očekivati da će mnogi različiti načini prevođenja sastavnih rečenica, davati iste empirijske posledice u teoriji kao celini. Tada ne bismo mogli da kažemo koji je od ovih prevoda ispravan. “Ako priznamo, zajedno sa Persom, da se značenje teorijskih rečenica u celini svodi na ono što bismo smatrali svedočanstvom u prilog njihove istinitosti, i ako priznamo, zajedno sa Dijemom, da teorijske rečenice imaju svoje svedočanstvo ne kao pojedinačne rečenice nego samo kao veći delovi teorije, onda je neodređenost prevoda teorijskih

19 Vidi: Quine, “Identity, Ostension, and Hypostasis”, in: *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1961, p. 79.

20 Kvajn, “Govor o objektima”, u: *Ontološki relativitet i drugi filozofski ogledi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2007, str. 43.

21 *Ibid.*, str. 62.

22 W. V. Quine, *Pursuit of Truth*, pp. 47-48.

rečenica prirodan zaključak.”²³ Na ovom mestu postaje jasno da je neodređenost prevođenja posledica kako bihejviorizma, tako i holizma. Ovaj drugi moment teže dolazi do izražaja s obzirom na to da je kod prevođenja akcent na pojedinačnim opservacionim iskazima, a tek u kasnijoj fazi na gotovim priručnicima.

Dakle, tezom o neodređenosti prevođenja, u njenom najopštijem obliku, tvrdi se da, ukoliko imamo inkompatibilne priručnike za prevođenje koji su jednako u skladu sa ponašanjem govornog lica, nećemo imati nikakav osnov da presudimo u pogledu njihove adekvatnosti, odnosno da utvrdimo da je jedan priručnik za prevođenje dobar a drugi loš. Ovakvi priručnici vode nesaglasnim posledicama, pa se ne mogu istovremeno koristiti.²⁴ Neodređenost ne pokazuje da ne postoji prihvatljiv prevod, već da takvih ima neodređeno mnogo.²⁵

Izbor jednog priručnika kao ispravnog Kvajn smatra pseudoizborom: ne postoje značenja rečenica kao entiteti u pogledu kojih bi neki prevod bio ispravan ili pogrešan. Jedino što se uzima u obzir unutar semantike su vidljiva ponašanja govornih lica, tačnije njihove reakcije, pre svega verbalne, na spoljašnje stimulse. Tezom o neodređenosti prevođenja Kvajn ukazuje, pre svega, na to šta postoji ili, preciznije, šta ne postoji, a to su značenja kao entiteti neke posebne vrste. Jedna od ključnih posledica ovoga jeste da nam nedostaju činjenice na osnovu kojih bismo nepobitno utvrdili koji je prevod ispravan ili neispravan.

Neki autori, Fridman na primer, ističu da neodređenost prevoda može biti otklonjena činjenicama koje nisu činjenice o ponašanju. Prevod može biti redukovana na fiziku, što znači da će lingvističke činjenice biti objašnjene fizičkim činjenicama.²⁶ Osnov Kvajnovе greške je, otuda, u bihejviorizmu, tj. svodenju lingvističkih činjenica na činjenice o ponašanju. Kvajn zaista svodi lingvističke činjenice na činjenice o ponašanju. Reč je o istim činjenicama, jer druge nećemo ni naći u slučaju prevođenja. U skladu sa naturalizmom,

23 Kvajn, “Naturalistička epistemologija”, u: *Ontološki relativitet i drugi filozofski ogledi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2007, str. 196.

24 Uporedi sa: Quine, “Indeterminacy of Translation Again”, p. 8.

25 Ovaj zaključak se može i pojačati ako u uzmemo u obzir rezultate do kojih su došli Sapir i Vorf. Tako nam hipoteza jezičke relativnosti pokazuje da specifičnosti pojedinih jezika imaju uticaja na pogled na svet ljudi koji njima govore i na njihovo ponašanje u odnosu prema stvarnosti koja ih okružuje. To što živimo u različitim pojmovnim svetovima uslovljeno je posebnostima naših maternjih jezika. Odnosno, različiti jezički sistemi diktiraju različite načine percipiranja i mišljenja, drugačije poglede na svet i forme ponašanja koje se ne podudaraju. Principi na osnovu kojih se saznaje stvarnost nisu univerzalni, oni zavise od jezika. Vidi: Bendžamin Li Vorf, *Jezik, misao i stvarnost*, BIGZ, 1979.

26 Vidi: M. Friedman, “Physicalism and the Indeterminacy of Translation”, *Nous*, 9, 1975, pp. 359-365.

pitanje da li postoje činjenice u vezi sa prevodom posmatra se kao empirijsko pitanje, koje otkriva ili će otkriti nauka. Kvajn smatra da ne samo što je prevod subdeterminisan opservacionim činjenicama, on čak nije određen ni skupom opservacionih i činjenica o ponašanju. Odnosno, Kvajnov bihejviorizam ne služi tome da pokaže nemogućnost svodenja lingvističkih činjenica na fizičke, niti to da one ne mogu biti određene fizičkim činjenicama. Bihejviorizam je za Kvajna polazna tačka semantike: semantika se može osloniti jedino na opažljiva ponašanja u opažljivim okolnostima.

Fridman ovim nastoji da ukaže na paralelu između neodređenosti prevodenja i subdeterminisanosti teorija. I u jednom i u drugom slučaju ukupno moguće svedočanstvo nije dovoljno da izdvoji jedan sistem sveta, odnosno priručnik, kao ispravan. Međutim, čak i kad bismo uspjeli da se odlučimo između empirijski ekvivalentnih sistema sveta,²⁷ Kvajn smatra da bi neodređenost prevoda između njih ostala. Naime, ako imamo dve fizičke teorije, *A* i *B*, koje su jednako u skladu sa celokupnim svedočanstvom, možemo usvojiti *A* i dalje imati slobodu da rečenice prevodimo tako da urođencima pripisujemo bilo verovanje u *A* bilo u *B*.²⁸

Dakle, neodređenost prevodenja se razlikuje od teze o subdeterminaciji teorija u tome što u slučaju prevodenja ono oko čega smo u pravu ili grešimo jeste samo govorno ponašanje urođenika. Ako se prevodioci ne slažu oko prevoda neke rečenice nepoznatog jezika, a to se ne reflektuje u ponašanju govornika, onda prosto ne postoje činjenice koje bi presudile koji je prevod tačan. Reći da ne postoje fizičke činjenice koje bi nam pomogle da odlučimo, znači reći da je ono čime raspolažemo prilikom prevodenja ponašanje govornika. Ovim smo dobili odgovor na prvo postavljeno pitanje: neodređenost se ne tiče odnosa svedočanstva i priručnika za prevodenje, već izbora između alternativnih priručnika.

Da li onda možemo tvrditi da prevodilac uvek može da bira između alternativnih priručnika i time otkloniti neodređenost, ako je uopšte ima? Rorti ističe da bi prevodilac to mogao da učini, ako uspe da definiše relaciju sinonimnosti između jezika. Način na koji bi to učinio sastoji se u upućivanju na metodologiju analitičkih hipoteza, podrazumevajući pod time kanone putem kojih odlučujemo između priručnika.²⁹ Pojedinci uspostavljaju relaciju

27 Razmatranja o subdeterminaciji teorije najčešće dobijaju formu tvrdjenja da je uvek moguće konstruisati inkompatibilne teorije koje su podjednako u skladu sa empirijskim svedočanstvom. U tom slučaju govorimo o empirijski ekvivalentnim sistemima sveta. Iako svet objašnjavaju na različite načine, podjednako su u skladu sa celokupnim empirijskim svedočanstvom koje, na taj način, ne može da odluči između njih.

28 Quine, "On the Reasons for Indeterminacy of Translation", *Journal of Philosophy*, 67, 1970, p. 180.

29 Uporedi sa: R. Rorty, "Indeterminacy of Translation and of Truth", *Synthese*, 23, 1972, p. 446.

sinonimnosti koju opravdavaju pozivanjem na metode pomoću kojih su do njih došli. Neodređenost prevođenja bi, tako, bila primer subdeterminacije teorija koja se javlja tamo gde je nismo očekivali. Rorti smatra da u oba slučaja postoje činjenice, a to potvrđuje postojanje racionalnih procedura u pogledu kojih je moguća saglasnost. Kada ne bi postojale, skepticizam bi bio podjednako primenljiv i na naučne teorije: lingvistika ne bi bila ni po čemu posebna. Naime, budući da je ponašanje govornog lica ono od čega polaze psihologija, sociologija i slične discipline, u svima njma bi trebalo očekivati neodređenost prevođenja.

Ipak, Kvjajn ne tvrdi da mi nećemo napraviti nikakav izbor; naprotiv, opredelićemo se za onaj priručnik koji nam je najpogodniji i najbliži našim standardima. On samo poriče postojanje činjenica koje bi jedan priručnik učinile ispravnim, a drugi pogrešnim. Rorti ne daje prihvatljivo objašnjenje toga šta bi bile lingvističke činjenice, ako to nisu činjenice o ponašanju. On samo ukazuje na mogućnost izbora među priručnicima, što Kvjajn ne poriče.

Dakle, neodređenost prevoda tiče se izbora između priručnika i posledica je bihejviorizma i holizma, odnosno nepostojanja činjenica o značenju koje bi priručnike učinile ispravnim. Da li ćemo u slučaju naučnih teorija imati ovakvu sliku, pokazaće analiza teze o subdeterminisanosti.

2. Subdeterminisanost teorija svedočanstvom

Za razliku od teze o neodređenosti prevođenja kojom se, pre svega, poriče postojanje fregeovskih značenja, teza o subdeterminaciji je epistemološko tvrđenje o odnosu teorije i svedočanstva. Naime, nedostatak na koji se ovom tezom ukazuje, pre svega je sazajne prirode. U najopštijem obliku tezom se tvrdi da odnos teorija i svedočanstva nikada nije jednoznačan. Naime, ako jednom sveobuhvatnom naučnom teorijom možemo objasniti sve događaje dostupne opservaciji, tada možemo očekivati da oni isto tako mogu biti objašnjeni nekom drugom teorijom koja je u sukobu sa prvom.

Uobičajena praksa naučnika je da se ne zaustavljaju na onome što je opažljivo, već smišljaju hipoteze o stvarima koje nisu dostupne opservaciji. Hipoteza ima opažljive posledice i mi u njih verujemo jer verujemo u hipotezu. S druge strane, te posledice ne impliciraju hipotezu. Usled toga, uvek je moguće formulisati alternativne hipoteze koje će imati iste opažljive posledice. Upravo u ovakvoj praksi i njenim posledicama ima koren učenje prema kojem je nauka subdeterminisana.³⁰

Možemo, za početak, razdvojiti dva aspekta u učenju o subdeterminisanosti. Prvim se ukazuje na činjenicu da se bilo koja teorija *može pomiriti*

30 Kvjajn, "O empirijski ekvivalentnim sistemima sveta", u: *Ontološki relativitet i drugi filozofski ogledi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2007, str. 165.

sa bilo kojim svedočanstvom koje joj se protivi, tako što će se načiniti prikladna prilagođavanja u drugim pretpostavkama koje imamo o prirodi, a drugim na to da bilo koja teorija *može imati* empirijski ekvivalentne rivale.³¹ Gotovo standardno, razmatranja o subdeterminaciji započinju analizom prvog aspekta iz koga se kao posledica izvodi drugi.

Naime, ako teorije povlače opservacione posledice samo uz pomoć dodatnih pretpostavki, onda je teoriju zajedno sa odgovarajućim pomoćnim pretpostavkama uvek moguće prilagoditi bilo kojem svedočanstvu koje joj se protivi. Posledica toga jeste da za bilo koje svedočanstvo i bilo koje dve rivalske teorije, T i T' , postoje odgovarajuće pomoćne pretpostavke A takve da će $T' & A$ biti empirijski ekvivalentno T -u (zajedno sa njenim pomoćnim pretpostavkama). Otuda, svedočanstvo ne može da odluči između njih.

Kvajn predlaže dve doktrine. Prva, koja je ujedno i slabija, jeste teorija o *nejedinstvenosti*. Za bilo koju teoriju T , i bilo koje dato svedočanstvo koje je podržava, postoji najmanje jedna suparnica teorije T koja je jednako dobro potvrđena kao i T . Druga, jača, jeste teza o *jednakosti*: svaka teorija je jednako dobro potvrđena svedočanstvom, kao i bilo koja njena konkurentkinja. Ovaj argument Kvajn ojačava tvrđenjem o holističkom karakteru celokupnog znanja: teorija se sa iskustvom nikada ne suočava u nekim svojim izolovanim segmentima, nego uvek kao celina. Odnosno, naučni iskazi nisu zasebno osetljivi na opservacije koje im protivreče, pošto impliciraju opažljive posledice samo kad su povezani u teoriju.

Ovde postaje očigledna povezanost holizma i subdeterminisanosti.³² Dijem ne smatra da svi iskazi naučne teorije imaju isti status i ne poriče da opservacioni iskazi imaju poseban položaj, budući da garantuju empirijski karakter nauke. Ipak, naučni iskazi nisu svaki ponaosob osetljivi na opservacije koje im protivreče, pošto oni impliciraju opažljive posledice samo kada su povezani u teoriju. Naši iskazi o spoljašnjem svetu suočavaju se sa sudom čulnog iskustva ne pojedinačno, nego kao skupno telo. Jedinica empirijskog značenja je, kao što bi rekao Kvajn, celokupna nauka.³³

Kvajn ovome dodaje i da se svaki iskaz može smatrati istinitim pod bilo kojim okolnostima, ukoliko se na drugim mestima u sistemu izvrše dovoljno drastične izmene. Nema iskaza koji se ne mogu revidirati.³⁴ Po-

31 O različitim oblicima teze o subdeterminaciji vidi: L. Laudan, "Demystifying Underdetermination", in: *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol. XIV, *Scientific Theories*, ed. C. Wade Savage, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1990, p. 282.

32 Preciznije rečeno, holizam je ono što se najčešće izjednačava sa Dijem-Kvajnovom tezom.

33 Kvajn, "Dve dogme empirizma", u: *Ontološki relativitet i drugi filozofski ogledi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2007, str. 160.

34 Kvajn, *Ibid.*, str. 161.

nekad neko iskustvo koje teorija predviđa izostaje, i tada, u idealnom slučaju, tu teoriju proglašavamo pogrešnom. Međutim, izostanak predviđenog iskustva opovrgava jedino neki deo teorije uzet u celini, tj. konjunkciju mnogih iskaza. Taj izostanak pokazuje da je neki, ali ne i koji, od ovih iskaza lažan. Sastavni iskazi, prema Persovim standardima, prosto nemaju empirijsko značenje, ali dovoljno obuhvatan deo teorije ima.³⁵ Holizam, dakle, potkrepljuje tezu o subdeterminaciji.³⁶

Ovim je pokazano: (1) da teorija ne može biti potvrđena (već samo u manjoj ili većoj meri potkrepljena pozitivnim primerima, kao, na primer, kod Popera), i (2) da teorija ne može biti ni opovrgnuta, budući da izmenama unutar teorije možemo izbeći opovrgavajuće iskustvo. Međutim, pravi sadržaj teze o subdeterminaciji se ne sastoji u poricanju asimetrije između verifikacije i opovrgavanja,³⁷ već u onome što je označeno kao drugi aspekt: tvrđenju da svaka teorija može imati empirijski ekvivalentne rivale. Do ovoga dolazimo na sledeći način.

Da bismo imali subdeterminaciju³⁸ potrebno je da su dve teorije u odnosu koji je jači od empirijske ekvivalentnosti, a slabiji od logičke ekvivalentnosti. Dve formulacije se mogu smatrati formulacijama iste teorije, ako ih, pored toga što su empirijski ekvivalentne, možemo učiniti identičnim zamenom predikata u jednoj od njih. Formulacije ne moraju da budu identične, dovoljno je da su logički ekvivalentne. “Dve formulacije izražavaju istu teoriju ako su empirijski ekvivalentne i ako postoji parafraziranje predikata koje jednu teoriju pretvara u logički ekvivalent druge.”³⁹

35 Vidi: Kvajn, “Naturalistička epistemologija”, str. 195.

36 Potrebno je istaći da je Kvajn u kasnijim radovima napustio stanovište jakog holizma iz “Dve dogme empirizma”, u korist nešto slabije verzije ili, kako on to kaže, umerenog holizma. Slabljenje se, pre svega, tiče tvrđenja da nijedan iskaz nije imun na reviziju i da je jedinica značenja celokupna nauka. Tako je sada jedinica značenja deo jezika, odnosno nauke, a opservacione rečenice imaju značenje nezavisno od ostatka sistema. Umerena verzija čak dozvoljava i distinkciju analitičko-sintetičko. Vidi Raffaella De Rosa and Ernest Lepore, “Quine’s Meaning Holism”, in: *The Cambridge Companion to Quine*, ed. Roger F. Gibson Jr., Cambridge University Press, 2004, pp. 74-82.

37 Iako je vera u mogućnost pozitivnog krucijalnog eksperimenta, kao mehanizma utvrđivanja istinitosti teorije, napuštena zajedno sa verifikacionizmom i induktivizmom, ipak je postojala nada u mogućnost negativnog krucijalnog eksperimenta koji bi nam omogućio utvrđivanje lažnosti. Tvrđenjem da se svaka teorija može pomiriti sa opovrgavajućim svedočanstvom, neodlučivost je proširena i na opovrgavanje.

38 Kvajn razlikuje tri oblika subdeterminisanosti. Možemo tvrditi da je teorija subdeterminisana (1) prošlim opservacijama, budući da buduće opservacije mogu biti u konfliktu sa prošlim, (2) prošlim i budućim opservacijama, zbog toga što je moguće da opovrgavajuća iskustva i ne primetimo, (3) svim mogućim opservacijama, zbog toga što su opservacioni kriterijumi teorijskih termina neodređeni.

39 Kvajn, “O empirijski ekvivalentnim sistemima sveta”, str. 174.

Tezom o subdeterminaciji tvrdi se, dakle, da za svaku formulaciju teorije postoji i druga, koja joj je empirijski ekvivalentna ali je sa njom logički nesaglasna, koja se nikakvim parafraziranjem predikata ne može učiniti logički ekvivalentnom prvoj. Odnosno, naš sistem sveta imaće empirijski ekvivalentne alternative koje, ukoliko bismo ih otkrili, ne bismo umeli da pomirimo parafraziranjem predikata. To je umerenija teza kojom se tvrdi postojanje neotkrivenih alternativa, dubljih od onih koje nalazimo. Tamo gde ne postoji nikakav osnov za opredeljivanje možemo da zadržimo oba sistema i da se slobodno krećemo i u jednom i u drugom.

Da bi ova teza imala sadržaj potrebno je da pokažemo ne samo da takvo grananje alternativa postoji, već i da je ono neizbežno. Da bi ilustrovala tezu o subdeterminaciji, odgovarajuća izvorna teorija morala bi i sama da bude jedna od logički nesaglasnih teorija. Ovako protumačena teza o subdeterminaciji nije održiva. Ona mora pasti zbog slabih teorija, teorija koje ne impliciraju veliki broj opservacionih kondicionala.⁴⁰ Ako su ovi opservacioni kondicionali konačni, kao svoju formulaciju teorije možemo uzeti njihovu konjunkciju, jednu jedinu rečenicu. Ta teorija je onda implicirana svakom empirijski ekvivalentnom teorijom i neće doći u sukob ni sa jednom od njih.

Subdeterminacija postoji tamo gde postoje dve nepomirljive formulacije, od kojih svaka implicira željeni skup opservacionih kondicionala uz dodatak spoljašnjeg teorijskog sadržaja, i gde nijedna ne pruža tešnju saglasnost.⁴¹ Tezu bi trebalo shvatiti kao tezu o svetu. Postoji beskonačno mnogo opservacionih kondicionala koje želimo da obuhvatimo konačnom formulacijom. Pošto je to mnoštvo suviše raznovrsno, ne možemo da stvorimo konačnu formulaciju koja bi bila ekvivalentna njihovoj beskonačnoj konjunkciji. Bilo koja konačna formulacija moraće da implicira i izvestan izmišljen sadržaj ili dodatak, čija će jedina uloga biti da zaokruži tu formu-

40 Opservaciona rečenica je rečenica na čije smo izricanje podstaknuti konkretnim spoljašnjim povodom (occasion sentence). Rečenice naučnih teorija su postojane rečenice, one su istinite ili lažne nezavisno od konkretnih povoda za njihovo izricanje. Kao rečenice podstaknute spoljašnjim povodima, opservacione rečenice ne mogu biti implicirane nekom teorijom, jer ih pre toga moramo pretvoriti u postojane rečenice uključujući u njih odredbe prostora i vremena. Tako dobijamo fiksirane opservacione rečenice (pegged observation sentences). Svaku opservacionu rečenicu pridružićemo jednoj kombinaciji prostorno-vremenskih koordinata, te dobiti postojane opservacione rečenice od kojih su neke istinite a neke lažne.

Ali, teorije ne impliciraju direktno ni fiksirane opservacione rečenice. Teorija neposredno implicira neku kondicionalnu rečenicu čiji antecedens sadrži granične uslove, a čiji je konsekvens dalja fiksirana opservaciona rečenica. Takav kondicional će se zvati opservacioni kondicional. Teorija, dakle, implicira opservacione kondicionale. Uporedi sa: W. V. Quine, *Pursuit of Truth*, p. 10-13.

41 Vidi: Kvajn, "O empirijski ekvivalentnim sistemima sveta", str 178-179.

laciju. U izboru ovog dodatka postoji izvesna sloboda i upravo se tu krije subdeterminacija.⁴²

Domen opažljivog je neprecizan i neodređen (u smislu da dopušta različite konceptualizacije), dok su teorije precizne i u izvesnom smislu predstavljaju idealizaciju stvarnosti. S obzirom na to, uvek je moguće ponuditi nekoliko logički inkompatibilnih ali eksperimentalno nerazlučivih teorija koje se odnose na iste fenomene. To je istovremeno i razlog što se teorije ne smatraju doslovno istinitim opisima sveta. Time se postojanje empirijske ekvivalencije najčešće tumači tako da implicira da će dve takve teorije povlačiti iste zaključke o onome što se može opažati, ali da će se razlikovati u pogledu onoga što tvrde o neopažljivim pojavama. U ovakvoj situaciji nećemo moći da damo prednost nijednoj od njih, jer svedočanstvo na osnovu kojeg odlučujemo o prihvatanju teorija uvek potiče iz sfere opažljivog, a one imaju ista predviđanja o opažljivim pojavama i rezultatima eksperimenata. Iz toga sledi da je znanje o neopažljivim pojavama nemoguće, a izbor među takmičarskim i empirijski ekvivalentnim koncepcijama o teorijskim entitetima postaje subdeterminisan empirijskim svedočanstvom. Odnosno, sve one teorije kojima se nešto tvrdi o neopažljivom takve su da se ne mogu potvrditi.⁴³

Kvajn smatra da i pored ovoga postoji mogućnost izbora. Izabraćemo onu teoriju koja je prihvatljivija na osnovu pragmatičkih standarda kakvi su jednostavnost, veća mogućnost objašnjenja ili manje odstupanje od ontologije one teorije koju prihvata naša saznavna zajednica. Način na koji su teorije prihvaćene u svetlu neželjenog svedočanstva odslikava pitanje koje je vezano za ljudske prakse, jer je uvek moguće bilo koju teoriju učiniti saglasnom sa bilo kojim nepomirljivim svedočanstvom, time što će se učiniti dovoljna prilagođavanja u drugim našim verovanjima. Ova prilagođavanja vršimo na način koji maksimizira plodnost nastajuće teorije, zatim njenu konzistentnost sa najvećim brojem prethodno prihvaćenih verovanja, njenu jednostavnost, i tome slično.

Ako se prisetimo onoga što je u više navrata rečeno, da je teza o subdeterminisanosti epistemološko tvrđenje o odnosu teorija i svedočanstva, kao i analize teze o nesamerljivosti, onda je jasno da ove dve teze nisu identične, već se njima tvrde različite stvari. Kvajn dopušta implikaciju od subdeterminacije ka neodređenosti prevođenja: priručnici su subdeterminisani opažljivim govornikovim ponašanjem kao jednim svedočanstvom u slučaju prevođenja, kao što su i teorije subdeterminisane mogućim empirijskim svedočanstvom. Implikacija, međutim, neće važiti u suprotnom smeru. Kada bi važila, teorije bi bile jednako neodređene kao priručnici, a to znači

42 Kvajn, *Ibid.*, str. 180.

43 Ovako izložena teza o empirijskoj ekvivalenciji predstavlja standardnu antirealističku kritiku realističkih tumačenja nauke. Antirealisti su na ovaj način želeli da ospore realizam poričući realističku neopažljivu stvarnost, tj. neopažljive entitete.

da i u slučaju teorija ne bismo imali druge kriterijume do bihevioralnih, što, naravno, neće biti slučaj.

Kvajn ističe da u slučaju naučnih teorija postoje činjenice koje jednu teoriju čine ispravnom, a drugu pogrešnom, čak i ako svaka moguća opservacija ne može da ih nedvosmisleno utvrdi.⁴⁴ Naime, ako imamo dve empirijski ekvivalentne a inkompatibilne teorije, možemo pretpostaviti da je jedna istinita a druga lažna, jer postoji nešto u pogledu čega bi im se mogla pripisati istinitost. Subdeterminacija tako nije posledica nedostatka entiteta, već toga što je veza između opservacionog i teorijskog jezika fleksibilna i u velikoj meri fragmentarna.⁴⁵

Međutim, ovo ne znači da je Kvajn zastupao realističko shvatanje. Pod činjenicama i njihovim postojanjem on je, u skladu sa svojim shvatanjem ontologije, podrazumevao činjenice koje postulira prihvaćena naučna teorija; prema *danās prihvaćenoj* fizičkoj teoriji, to su mikrofizička stanja.⁴⁶ Budući da zavise od trenutno prihvaćene teorije, ove činjenice su samo poziti. Otuda kada Kvajn govori o onome što postoji, on govori o onome što sada kažemo da postoji, o ontološkim obavezama trenutno prihvaćene teorije. Izbor fizike kao osnovne opravdava se na osnovu činjenice da je to konceptualna shema koja najbolje odgovara standardima nauke. Ako bismo tragali za kauzalnim objašnjenjima fenomena objašnjenim u fizičkim teorijama, ne bismo mogli da odemo dalje od samih fizičkih teorija. Činjeničnost je tako stvar stepena: što je jezik bliži objašnjenjima fizike, to se u njemu lakše prepoznaju činjenice.

Ovim Kvajn osporava one teoretičare, nalik Rortiju, koji neodređenost prevođenja vide kao slučaj subdeterminacije. Naime, za Kvajna je to što uvek delujemo u okviru neke teorije znak da je uzimamo ozbiljno: prihvatajući fizičku teoriju, smatramo i da je realnost u njenim okvirima opisana na adekvatan način. Ova teorija je konačni oslonac u fizici, ali nije kod prevođenja. Otuda nije slučaj da i naučnik i prevodilac u jednakoj meri prevazilaze čulno svedočanstvo i da nam u oba slučaja nedostaju činjenice koje bi omogućile jednoznačnu odluku za jednu teoriju, odnosno, priručnik. Iako su fizičke činjenice samo poziti, razlika je u tome što kod prevođenja takvo nešto ne postoji i, po Kvajnovom uverenju, ne može ni postojati.

44 Uporedi sa: Quine, "Indeterminacy of Translation Again", p.10.

45 Vidi: Quine, "On the Reasons for Indeterminacy of Translation", p. 179.

46 Očigledno je Kvajново priklanjanje fizikalizmu, koji kod njega dobija sledeća obeležja. Ontologija fizike se može promeniti, ali ona ostaje ontologija, tj. mikrofizička stanja identifikovana prihvaćenom fizikom. Na taj način, ontologija referencije može biti samo ontologija trenutno prihvaćene fizičke teorije. Kao što je već istaknuto, fizika je privilegovana jer predstavlja najopštiju konceptualnu shemu koja, ujedno, najviše odgovara nauci i njenim standardima. Jedna od osnovnih prednosti fizike je, po Kvajnovom uverenju, to što je ona ekstenzionalna, a u takvim kontekstima ontološke obaveze postaju eksplicitne.

Ontologija prihvaćene fizičke teorije merodavna je samo u okolnostima subdeterminacije, ona nam ne pomaže u slučaju neodređenosti prevođenja. Naime, iako je izbor priručnika jednako pragmatički kao i izbor teorije, Kvajn ne smatra da smo takvim izborom otklonili i neodređenost. U pogledu prevoda nikada nećemo moći da govorimo o činjenicama, bilo u smislu mentalnih entiteta, bilo u smislu pozita.

Kvajn smatra da subdeterminisanost možemo otkloniti pozivanjem na standarde pogodnosti ili primenljivosti, kao i pozivanjem na sklad sa ostatkom teorijskog sistema. Međutim, ono što njegovo rešenje subdeterminisanosti čini specifičnim, jeste polazno naturalističko opredeljenje. Naime, Kvajnovu pozivanje na sklad i jednostavnost ne predstavlja naučnu praksu i njene postulate kao proizvoljne. Ovi kriterijumi su duboko ukorenjeni u naučnoj i teorijskoj tradiciji.⁴⁷

Dakle, pitanje kako odlučujemo šta postoji u realnom svetu, dobija odgovor iz razmatranja o jednostavnosti uz pragmatičku pretpostavku o tome kako će sistem funkcionisati u povezanosti sa iskustvom. Odnosno, odgovor na pitanje šta postoji zavisi od toga koju teoriju ili jezički okvir usvajamo, pri čemu je izbor teorije ili jezičkog okvira uslovljen pragmatičkim a ne teorijskim razlozima. Postuliranje molekula i elektrona koji nemaju direktne veze sa iskustvom, opravdanje dobija u doprinosu celokupnom sistemu. Postuliranje molekula razlikuje se od postuliranja fizičkih objekata samo u stepenu sofisticiranosti. I čulne datosti su takođe poziti. Čulne datosti su fundamentalne u smislu svedočanstva. Fizičke čestice su fundamentalne u prirodnom smislu: pomoću zakona koji se pomoću njih formulišu dobijamo najjednostavniju teoriju o onome što se dešava. Zdravorazumska tela su fundamentalna u konceptualnom smislu: pomoću referiranja na njih dolazimo do pojmo-va realnosti i evidencije.⁴⁸

Dakle, Kvajnovu tvrdnju da u slučaju subdeterminisanosti postoje činjenice ne bi trebalo da tumačimo kao tipično realističko insistiranje na entitetima. Kao što poslednji pasus pokazuje, reč je o pozitivima čija prihvatljivost za nas, za razliku od Homerovih bogova, leži u čisto pragmatičkim razlozima. I pored svega rečenog, ostaje određeni broj nedoumica.

Najpre, činjenice o kojima Kvajn govori, kao što je već istaknuto, nikako nisu činjenice u pravom smislu te reči. Prelaskom sa jedne teorije na drugu, menjamo i referencijalni okvir, a to znači i ontologiju, pa se ne vidi da li bismo uspeli da izbegnemo nedokučivost i neodređenost. S druge strane,

47 Iako je usvajanje holizma donelo opasnost od idealizma, kao i radikalizacije relativističkih ideja, Kvajn je zadržao "empirističku privrženost prirodnim naukama kao najadekvatnijim teorijama o stvarnosti, podložnim iskustvenoj proverii". Uporedi: Ž. Lazović, "Empirizam, semantika i ontologija u Kvajnovoj filozofiji", *Filozofski godišnjak* 17, 2004, str. 18-19.

48 Quine, "Posits and Reality", in: *The Ways of Paradox*, Random House, New York, 1966, p. 239.

ne vidi se ni to zbog čega ontologija fizike ne bi mogla da presudi i u slučaju neodređenosti. Ono što u svakom slučaju nije sporno, jeste da ove teze nisu identične, te da se u slučaju prevođenja javlja nešto što stvar dodatno komplikuje, a prevod ostavlja neodređenim. Iz svega rečenog čini se da to nešto može biti posledica isključivo bihejvioralnih kriterijuma, kao i nemogućnosti da se u slučaju prevođenja dođe do svedočanstva koje ne bi zavisilo samo od opazljivog ponašanja govornog lica. Nasuprot tome, svedočanstvo kojim raspolazemo prilikom procene naučnih teorija upućuje na to da mora postojati saglasnost oko ontologije, jer u suprotnom ne bismo imali ni teorije ni subdeterminisanost.

*

Vratimo se na pitanje sa početka ovog rada. Ispitujući međusobnu povezanost teza subdeterminacije i neodređenosti prevođenja došli smo do zaključka da prva teza vodi drugoj u kontekstu jezika. Takođe smo mogli videti da ne postoje valjani argumenti u prilog Rortijevom tvrđenju da se ovde zapravo radi o jednoj istoj tezi. Jer ukoliko ne postoje značenja kao posebni entiteti, što Kvajn zastupa, i ukoliko se značenje iscrpljuje u bihejvioralnoj komponenti, onda ne postoji ništa nalik činjenici koja bi nam pomogla da odlučimo koji od dva inkompatibilna priručnika za prevođenje jeste ispravan. Dalje, kako činjenice u vezi sa značenjem ne postoje, pitanje ispravnosti nekog priručnika za prevođenje ne može se ni postaviti. Mi svakako možemo reći da je od dva priručnika za prevođenje jedan uspešniji jer nam pruža prevod koji je u skladu sa ponašanjem urođenika čiji jezik prevodimo, dok drugi to ne čini. Međutim, ukoliko imamo dva inkompatibilna priručnika za prevođenje od kojih oba daju prevode koji su u skladu sa ponašanjem urođenika, mi naprosto nemamo na osnovu čega da odlučimo između njih. Ponašanje urođenika je jedini kriterijum provere njihove uspešnosti.

Stvari stoje sasvim drugačije u kontekstu nauke. Iako u slučaju subdeterminisanosti dveju teorija nije moguća diskriminacija na osnovu opaženih posledica koje predviđaju, to ne znači da ne postoji činjenica koja bi mogla između njih odlučiti a koja nam je trenutno nepoznata. Uverenost da ovakve činjenice postoje jeste odraz Kvajnovog poverenja u naučnu praksu uopšte i fizikalističku ontologiju posebno. Iako nije spreman da se odrekne karakterizacije osnovnih konstituenata savremene fizike kao pozita, on takođe ne pristaje ni na odricanje postojanja kriterijuma koji nam omogućavaju da odlučimo između rivalskih teorija. Pragmatički kriterijumi uspešnosti ugrađeni su, po Kvajnovom mišljenju, u same osnove nauke i nauka je ta koja će dati poslednju reč u pogledu ontologije na koju je sama obavezana.

Navođena literatura:

- Dijem, P., *Cilj i struktura fizičke teorije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2003.
- Føllesdal, D., "Indeterminacy of Translation and Under-Determination of the Theory of Nature", *Dialectica*, 27, 1973.
- Friedman, M., "Physicalism and the Indeterminacy of Translation", *Nous*, 9, 1975.
- The Cambridge Companion to Quine*, ed. Roger F. Gibson Jr., Cambridge University Press, 2004.
- Kvajn, V. O., *Riječ i predmet*, KruZak, Zagreb, 1999.
- Kvajn, V. O., *Ontološki relativitet i drugi filozofski ogledi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2007.
- Laudan, L., "Demystifying Underdetermination", in: *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol. XIV, *Scientific Theories*, ed. C. Wade Savage, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1990.
- Lazović, Ž., "Empirizam, semantika i ontologija u Kvajnovoj filozofiji", *Filozofski godišnjak* 17, 2004.
- Quine, W. V., *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1961.
- Quine, W. V., *The Ways of Paradox*, Random House, New York, 1966.
- Quine, W. V., "On the Reasons for Indeterminacy of Translation", *Journal of Philosophy*, 67, 1970.
- Quine, W. V., "Indeterminacy of Translation Again", *Journal of Philosophy*, 84, 1987.
- Quine, W. V., *Pursuit of Truth*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1992.
- Rorty, R., "Indeterminacy of Translation and of Truth", *Synthese*, 23, 1972.
- Vorf, B. Li, *Jezik, misao i stvarnost*, BIGZ, 1979.

ALEKSANDRA ZORIĆ

QUINE ON INDETERMINACY AND UNDERDETERMINATION

(Summary)

In this paper we examine the relationship between Quine's theses of indeterminacy of translation and underdetermination of theories. We start by analyzing the thesis of indeterminacy of translation after which we proceed to investigation of underdetermination, providing the answer to the main question behind this work: are these two theses identical or is it rather the case that indeterminacy is an additional thesis to underdetermination?